INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF BIRUNI
ISSN (E) 2181-2993
Volume 5, Issue 2. (2026)

HODI ZARIF ILMIY MEROSINING JAHON FOLKLORSHUNOSLIGIDA TALQIN ETILISHI: QIYOSIY-ADABIYOTSHUNOSLIK VA METODOLOGIK TAHLIL

Axmedova Gulchehra O‘skinovna
Termiz Davlat Universiteti Jahon tarixi kafedrasi dotsenti

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada o‘zbek folklorshunosligining yirik namoyandasi Hodi Zarif (Hodi Tillaevich Zarifov) ilmiy merosining jahon folklorshunosligida o‘rganilishi, xorijiy olimlar tomonidan talqin etilishi va xalqaro ilmiy tafakkur taraqqiyotiga ta’siri tadqiq etiladi. Olimning o‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalarini to‘plash, tizimlashtirish, matnshunoslik asosida tayyorlash, nashr etish hamda nazariy jihatdan o‘rganish borasidagi ilmiy faoliyati kompleks tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: *Hodi Zarif, o‘zbek folklorshunosligi, jahon folklorshunosligi, xalq og‘zaki ijodi, epik meros, qahramonlik eposi, V.M. Jirmunskiy, matnshunoslik, folklor ekspeditsiyasi, baxshichilik, qiyosiy tahlil, ilmiy metodologiya.*

АННОТАЦИЯ

В статье исследуется изучение и интерпретация научного наследия выдающегося представителя узбекской фольклористики Ходи Зарифа (Ходи Тиллаевича Зарифова) в мировой фольклористике. Комплексно анализируется его деятельность по сбору, систематизации, текстологической подготовке, публикации и теоретическому исследованию произведений узбекского устного народного творчества.

Ключевые слова: *Ходи Зариф, узбекская фольклористика, мировая фольклористика, устное народное творчество, героический эпос, В.М. Жирмунский, текстология, бахшевское искусство, сравнительный анализ, научная методология.*

ABSTRACT

This article examines the study and interpretation of the scholarly heritage of Hodi Zarif (Hodi Tillaevich Zarifov), a prominent figure in Uzbek folklore studies, within international folkloristics. It provides a comprehensive analysis of his contributions to collecting, systematizing, textually preparing, publishing and theoretically investigating Uzbek oral folk literature.

Keywords: *Hodi Zarif, Uzbek folkloristics, international folkloristics, oral literature, heroic epic, V.M. Zhirmunsky, textual studies, bakhshi tradition, comparative analysis, scholarly methodology.*

KIRISH

Milliy folklor har bir xalqning tarixiy xotirasi, etnik o‘zligi, badiiy tafakkuri va ma’naviy qadriyatlarini o‘zida mujassamlashtirgan murakkab madaniy hodisadir. Uni ilmiy asosda to‘plash, tizimlashtirish, nashrga tayyorlash va nazariy jihatdan tadqiq etish milliy madaniyat tarixini anglashning muhim shartlaridan biri hisoblanadi. XX asr o‘zbek folklorshunosligining shakllanishi va mustaqil ilmiy yo‘nalish sifatida rivojlanishida Hodi Zarifning faoliyati alohida o‘rin tutadi. Hodi Tillaevich Zarifov o‘zbek xalq og‘zaki ijodini ilmiy o‘rganishning tashkiliy, nazariy va metodologik asoslarini shakllantirishga katta hissa qo‘shgan olimlardan biridir. Uning ilmiy faoliyati folklor namunalarini bevosita xalq orasidan yozib olish, baxshilar ijrosini qayd etish, turli variantlarni qiyoslash, ularni ilmiy mezonlar asosida nashrga tayyorlash hamda xalq og‘zaki ijodining tarixiy taraqqiyot qonuniyatlarini aniqlash bilan xarakterlanadi. Hodi Zarif ilmiy merosining xalqaro miqyosda o‘rganilishi, avvalo, o‘zbek xalq qahramonlik eposiga bag‘ishlangan tadqiqotlar, xususan, uning nemis-rus ilmiy an’analarida shakllangan qiyosiy eposshunoslik vakili V.M. Jirmunskiy bilan hamkorligi orqali namoyon bo‘ladi. Ularning 1947-yilda Moskvada nashr etilgan «Узбекский народный героический эпос» nomli fundamental tadqiqoti o‘zbek epik merosini xalqaro ilmiy muomalaga olib kirgan muhim ishlardan biri hisoblanadi. Mavzuning dolzarbligi shundaki, Hodi Zarif ilmiy merosining xorijiy olimlar tomonidan o‘rganilishi ko‘pincha uning alohida maqolalari, eposshunoslik faoliyati yoki folklor materiallarini to‘plash tajribasi doirasida yoritilgan. Uning ilmiy qarashlarini xalqaro folklorshunoslik metodologiyasi bilan bog‘liq holda yaxlit tadqiq etish esa alohida ilmiy yondashuvni talab qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Hodi Zarif ilmiy faoliyatining shakllanishi va o‘zbek folklorshunosligidagi metodologik o‘rni Hodi Zarifning ilmiy faoliyati XX asrning birinchi choragida o‘zbek xalq og‘zaki ijodini muntazam ravishda to‘plash va o‘rganish jarayonlari bilan uzviy bog‘liq holda shakllandi. Bu davrda xalq ijodiga munosabat faqat badiiy meros sifatida emas, balki tarix, etnografiya, tilshunoslik va xalq tafakkurini o‘rganishning muhim manbasi sifatida rivojlanayotgan edi. Zarifning dastlabki ilmiy izlanishlarida xalq og‘zaki ijodi namunalarini jonli ijro muhitidan yozib olish muhim o‘rin egalladi. Ayniqsa, 1926–1930-yillarda uning folklor ekspeditsiyalari va yozib olish faoliyati shakllanib, xalq ijodi namunalarini qayd etish, ularning talaffuz xususiyatlarini saqlash va yozma shaklga ko‘chirish usullari takomillashdi. Bu jarayon olimning keyingi matnshunoslik va eposshunoslik qarashlari uchun amaliy asos bo‘lib xizmat qildi. Olimning «O‘zbek xalq ijodi ko‘p tomligiga kiradigan asarlarni tayyorlash

prinsiplari» nomli tadqiqoti uning matnshunoslik qarashlarini o‘rganishda muhim manba hisoblanadi. Mazkur ishda folklor asarlarini nashrga tayyorlashda matnning tabiiy xususiyatlarini saqlash, ilmiy asoslangan tahrir va izohlar berish masalalari yoritilgan. Bu jihatdan Hodi Zarif faoliyati folklor namunalarini to‘plashdan tortib, ularni ilmiy muomalaga kiritishgacha bo‘lgan jarayonning yaxlit tizimini shakllantirishga qaratilgan edi.

V.M. Jirmunskiy bilan ilmiy hamkorlik va o‘zbek xalq eposining xalqaro talqini Hodi Zarif ilmiy merosining xalqaro miqyosda tanilishida rus olimi, qiyosiy adabiyotshunos va folklorshunos V.M. Jirmunskiy bilan hamkorlikda olib borilgan tadqiqotlar alohida ahamiyatga ega. 1947-yilda Moskvada nashr etilgan «Узбекский народный героический эпос» asari o‘zbek xalq dostonlarini tarixiy-qiyosiy va tipologik jihatdan o‘rganishning muhim ilmiy natijasi bo‘ldi. Ushbu tadqiqotda o‘zbek qahramonlik eposining shakllanishi, janriy xususiyatlari, obrazlar tizimi, tarixiy qatlamlari va boshqa turkiy xalqlar epik an’analari bilan aloqalari tahlil qilingan. Mazkur hamkorlikning ilmiy ahamiyati ikki xil metodologik tajribaning o‘zaro uyg‘unlashuvida namoyon bo‘ladi. Hodi Zarif o‘zbek xalq ijodining ichki xususiyatlari, baxshichilik an’analari, epik matnlar va mahalliy ijro muhitini chuqur bilgan bo‘lsa, Jirmunskiy qiyosiy adabiyotshunoslik, tarixiy-tipologik tahlil va turkiy xalqlar eposini keng ilmiy kontekstda o‘rganish tajribasiga ega edi. Ushbu ilmiy hamkorlik natijasida o‘zbek dostonchiligi alohida milliy hodisa sifatida emas, balki umumturkiy va jahon epik tafakkurining muhim tarkibiy qismi sifatida talqin etildi. Ayniqsa, «Alpomish» dostoni atrofidagi ilmiy tahlillar qahramonlik eposining tarixiy ildizlari, syujet tizimi, obrazlar evolyutsiyasi va xalqning tarixiy xotirasi bilan aloqalarini aniqlashga xizmat qildi. Bu erda muhim metodologik jihat shundaki, qiyosiy tahlil milliy eposning o‘ziga xosligini yo‘qotmasdan, uning boshqa xalqlar epik merosi bilan umumiy va farqli tomonlarini aniqlash imkonini beradi. Hodi Zarif va Jirmunskiy hamkorligining ilmiy qiymati aynan shu ikki yondashuvning uyg‘unlashuvida namoyon bo‘ladi. Fol’klor shunos tadqiqotchi Berna Mirzayeva o‘zining 2016-yilda chop etilgan «Hadi Zarif’in İlk Bilimsel Faaliyetleri Üzerine» nomli maqolasida olimning dastlabki ilmiy faoliyati, folklor materiallarini to‘plash va o‘zbek qahramonlik eposini tadqiq etishdagi xizmatlarini yoritadi. Muallif Hodi Zarifning Jirmunskiy bilan hamkorlikda yaratgan «O‘zbek xalq qahramonlik eposi» asarini xalqaro folklorshunoslikda muhim manbalardan biri sifatida baholaydi. Mazkur maqola Hodi Zarif ilmiy faoliyatining Turkiya ilmiy muhitida ham alohida tadqiqot mavzusiga aylanganini ko‘rsatadi.

Huseyin Baydemirning «Hadi Zarifov ve Folklor Faaliyetleri» nomli 2006-yilda nashr etilgan tadqiqoti ham Hodi Zarifning folklorshunoslik faoliyatini o‘rganishda

muhim bibliografik manba hisoblanadi. Mazkur ish turk ilmiy muhitida o‘zbek folklorshunosligi tarixiga, xususan, Hodi Zarifning ilmiy va tashkilotchilik faoliyatiga qiziqish mavjudligini ko‘rsatadi. Turk olimlarining ushbu tadqiqotlarini tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, Hodi Zarif merosining xalqaro ahamiyati uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘ladi: o‘zbek xalq eposini turkiy xalqlar folklori kontekstida o‘rganish; folklor namunalarini ilmiy qayd etish va tizimlashtirish metodologiyasini baholash; milliy folklorshunoslik maktabining shakllanish tarixini xalqaro ilmiy muomalaga kiritish. Biroq turk tadqiqotlarining mavjudligi barcha xorijiy folklorshunoslik maktablarida Hodi Zarif merosi bir xil darajada o‘rganilganini anglatmaydi. Shu sababli xalqaro talqinni baholashda aniq maqola, monografiya, tarjima va ilmiy iqtiboslar doirasiga tayanish zarur.

Barno Mirzayevaning «Hodi Zarif — Textual Scholar» nomli 2022-yilgi maqolasida olimning folklor asarlarini nashrga tayyorlash tamoyillari maxsus tahlil qilingan. Muallif Hodi Zarifning ilmiy nashrga tayyorlash amaliyotidagi xizmatlarini o‘zbek matnshunosligi va folklorshunosligi taraqqiyoti bilan bog‘liq holda baholaydi. Bu tadqiqot Hodi Zarifning xalqaro ilmiy muhitda faqat eposshunos sifatida emas, balki folklor matnshunosligi vakili sifatida ham o‘rganilayotganini ko‘rsatadi.

Hodi Zarif ilmiy merosining Rossiya va xalqaro qiyosiy folklorshunoslikdagi ahamiyati Hodi Zarifning ilmiy merosini xalqaro miqyosda o‘rganishda Rossiya folklorshunosligi va qiyosiy adabiyotshunoslik maktabi bilan ilmiy aloqalar alohida o‘rin tutadi. Bunda V.M. Jirmunskiy bilan hamkorlik muhim tarixiy bosqich hisoblanadi. Jirmunskiyning qiyosiy-tarixiy tadqiqotlari turkiy xalqlar eposini keng tarixiy va tipologik kontekstda o‘rganishga yo‘naltirilgan edi. Hodi Zarifning amaliy va manbaviy tajribasi esa o‘zbek dostonchilik an’analarining ichki xususiyatlarini ochib berishga imkon yaratdi. Mazkur ilmiy hamkorlik natijasida o‘zbek eposi xalqaro tadqiqotlarda syujetlar, obrazlar, motivlar, qahramonlik ideallari va tarixiy xotira nuqtayi nazaridan o‘rganiladigan obyektga aylandi. Bu jarayonda «Alpomish» dostoni muhim ilmiy manba sifatida namoyon bo‘ladi. Dostondagi qahramonlik, vatanparvarlik, oilaviy sadoqat, or-nomus va ijtimoiy mas’uliyat kabi tushunchalar o‘zbek xalqining tarixiy-estetik idealini aks ettiradi.O‘zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi va Oliy attestatsiya komissiyasi materiallarida Hodi Zarifning shaxsiy fondini ilmiy tavsiflash, uning folklor janrlariga oid nazariy qarashlarini o‘rganish hamda ilmiy merosidan zamonaviy tadqiqotlarda foydalanish masalalari qayd etilgan . Bu holat olim merosining hozirgi ilmiy izlanishlarda ham davom etayotganini ko‘rsatadi.

Hodi Zarif ilmiy merosining zamonaviy jahon folklorshunosligidagi istiqbollari Bugungi globallashuv sharoitida nomoddiy madaniy merosni saqlash, hujjatlashtirish

va xalqaro ilmiy muomalaga kiritish masalalari dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan Hodi Zarifning ilmiy faoliyati zamonaviy folklorshunoslik uchun muhim metodologik tajriba hisoblanadi.Xalqaro tarjimashunoslik: Hodi Zarif ilmiy asarlari va u haqidagi tadqiqotlarni ingliz, rus, turk va boshqa tillarga tarjima qilish. Ilmiy maktablar qiyosi: Hodi Zarifning ilmiy metodologiyasini V.M. Jirmunskiy, Yanagita Kunio va boshqa folklorshunoslarning yondashuvlari bilan qiyosiy o‘rganish. Ayniqsa, Hodi Zarif va yapon folklorshunosligi asoschilaridan biri Yanagita Kunio faoliyatini qiyoslash muhim ilmiy istiqbolga ega. Har ikki olimning xalq og‘zaki ijodini to‘plash, mahalliy an’analarni o‘rganish va milliy folklor materiallarini ilmiy muomalaga kiritishga qaratilgan faoliyatida muayyan umumiy jihatlar mavjud. Biroq ularning tarixiy sharoiti, ilmiy maktabi va tadqiqot obyektlari o‘rtasidagi farqlar ham alohida hisobga olinishi kerak. Shu sababli bunday qiyoslashni bevosita ta’sir yoki ilmiy aloqadorlikning isboti sifatida emas, balki turli milliy folklorshunoslik maktablarining metodologik o‘xshash va farqli tomonlarini aniqlash vositasi sifatida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki Olimning V.M. Jirmunskiy bilan hamkorlikda yaratgan «O‘zbek xalq qahramonlik eposi» asari o‘zbek eposshunosligini xalqaro qiyosiy folklorshunoslik doirasida o‘rganish uchun muhim ilmiy zamin yaratdi.. Kelgusida olimning ilmiy merosini xorijiy tadqiqotlar bilan qiyosiy o‘rganish, asarlarini ko‘p tilli nashrlarda chop etish, shaxsiy fondidagi materiallarni raqamlashtirish va xalqaro ilmiy ma’lumotlar bazalariga kiritish uning ilmiy merosini jahon folklorshunosligida yanada kengroq targ‘ib etish imkonini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirzaeva B. Hodi Zarif’s First Scientific Activity // International Journal on Integrated Education. – 2021. – Vol. 4, Issue 1. – P. 177–180. – DOI: 10.31149/ijie.v4i1.1156.
2. Зарифов Ҳ. Ўзбек халқ ижоди кўп томлигига кирадиган асарларни тайёрлаш принциплари // Ислом шоир ва унинг халқ поезиясида тутган ўрни. Ўзбек халқ ижоди бўйича тадқиқотлар. – Тошкент: Фан, 1978. – Б. 128–141.
3. Жирмунский В.М., Зарифов Х.Т. Узбекский народный героический эпос. – Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1947.
4. Мирзайева Б. Ҳади Зарифъин İлк Билимсел Фаалийетлери Üзерине // Ататürк Üниверситеси Сосял Билимлер Энститüсü Дергиси. – 2016. – № 56. – Б. 125–132.

5. Байдемир Ҳ. Ҳади Зарифов ве Фолклор Фаалийетлери // Ататürк Üниверситеси Türкият Араştырмаларı Энститüсü Дергиси. – 2006. – № 30. – Б. 125–132.
6. Mirzaeva B. Hodi Zarifov – Textual Scholar // International Journal on Integrated Education. – 2022. – Vol. 5, № 10. – P. 186–188. – DOI: 10.31149/ijie.v5i10.3605.
7. Mirzaeva B. History of the Recording of Folk Epistles // Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – Vol. 11, Issue 7. – P. 84–87. – DOI: 10.5958/2278-4853.2022.00172.0.
8. Мирзаев Т. Ҳоди Зариф суҳбатлари. – Тошкент: ШАМС-АСА, 2013. – 380 б.